

Когутич І. І.,
здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE ESSENCE AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF NOTARY ACTIVITY

У статті аналізуються наукові підходи до розуміння сутності юридичних гарантій, досліджується зміст таких категорій, як «засоби», «умови», «способи», «чинники», «фактори», «принципи», «норми», «діяльність», і на основі проведеного дослідження обґрунтовується авторська дефініція адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності.

Ключові слова: адміністративно-правові гарантії, вимоги, гарантії, діяльність, засоби, заходи, механізм захисту, норми, нотаріус, соціальні структури, способи, умови, фактори.

В статье анализируются научные подходы к пониманию сущности юридических гарантий, исследуется содержание таких категорий, как «средства», «условия», «способы», «факторы», «факторы», «принципы», «нормы», «деятельность», и на основе проведенного исследования обосновывается авторская дефиниция административно-правовых гарантий нотариальной деятельности.

Ключевые слова: административно-правовые гарантии, требования, гарантии, деятельность, средства, меры, механизм защиты, нормы, нотариус, социальные структуры, способы, условия, факторы.

The article analyzes scientific approaches to understanding the essence of legal guarantees, examines the content of such categories as “means”, “conditions”, “methods”, “factors”, “factors”, “principles”, “norms”, “activities”, and on the basis of the conducted research author’s definition of administrative and legal guarantees of notary activity is justified.

Key words: administrative and legal guarantees, requirements, guarantees, activities, means, measures, protection mechanism, norms, notary, social structures, methods, conditions, factors.

Постановка проблеми. Питання визначення сутності та змісту юридичних гарантій – одне з найбільш складних у теорії права, а тому його вирішення вимагає застосування комплексного наукового підходу, у рамках якого, передусім, необхідно проаналізувати етимологічне походження та загальнотеоретичне трактування цієї правової категорії в енциклопедичних виданнях та у спеціальній літературі.

Як нам вдалося з’ясувати, слово «гарантія» походить від французького “garantie”, що дослівно означає «забезпечення», «порука», «запорука» [1]. Практично в усіх енциклопедичних словниках і загальнотеоретичній літературі воно тлумачиться максимально наближено до значення слова, від якого походить, тобто як «умова, що забезпечує успіх чогонебудь» [2, с. 173].

Універсальний характер і широкий зміст терміна «гарантія» призвели до того, що він почав використовуватись у найрізноманітніших сферах суспільного буття. І юриспруденція не стала винятком. Сьогодні навряд чи знайдеться галузь юридичної науки, у якій би цей термін не був наповнений власним, оригінальним змістом. Звісно, у рамках однієї наукової статті проаналізувати всі обґрунтовані в літературі підходи неможливо (та й не доцільно). Саме тому пропонуємо розглянути лише ті, що будуть покладені в основу розуміння сутності та змісту адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності.

Метою статті є дослідження наукових підходів до розуміння сутності та змісту юридичних гарантій

і формулювання на основі проведеного дослідження авторської дефініції адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Деякі науковці, намагаючись підкреслити універсальний характер юридичних гарантій, визначають їх як будь-який правовий феномен, який сприяє втіленню основних прав і свобод у життя [3, с. 41]. Зважаючи на таке розуміння, В.М. Коркунов юридичні гарантії визначає як «усе те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, <...> тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх» [4, с. 59].

На нашу думку, незважаючи на зовнішню простоту та лаконічність, такий підхід не може бути покладений в основу визначення адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності, оскільки не дає змоги отримати навіть приблизного уявлення про їхню сутність і правову природу.

На противагу такому широкому підходу в юридичній літературі обґрунтовуються й більш вузькі трактування правових гарантій. В їхній основі лежить, як правило, лише одна ключова категорія, за допомогою якої науковці намагаються розкрити їхній зміст і зовнішню форму вираження. До того ж, як свідчить проведений нами аналіз юридичної літератури, для визначення юридичних гарантій найбільш часто за основу беруться такі правові категорії: «засоби», «умови», «способи», «чинники», «фактори», «принципи», «норми», «діяльність» тощо. Розглянемо зазначені підходи більш детально.

1) Засоби. В основі більшості визначень юридичних гарантій, які обґрунтовані в сучасній юридичній літературі, лежить категорія «засоби». Зокрема, юридичні гарантії трактують як:

– «передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини й громадянина» [5, с. 40];

– «сукупність передбачених і допустимих правом засобів, які забезпечують здійснення конституційних норм, що закріплюють основи правового статусу...» [6, с. 286];

– «засоби матеріально-правового та процесуального характеру, призначені для реалізації та захисту закріплених у Конституції й законодавстві суб'єктивних прав» [7, с. 47] тощо.

Як бачимо, аналізований підхід до визначення юридичних гарантій є дуже популярним, що зумовлено широким змістом та універсальним характером категорії «засоби», яка лежить в його основі. Наприклад, більшість енциклопедичних видань визначають її як «знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для здійснення якоїсь діяльності» [1, с. 96] або ж як «спеціальну дію, яка дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось» [2, с. 326].

Енциклопедичне трактування терміна «засоби» береться за основу науковцями для позначення змісту такої категорії, як «правові засоби», яка водночас у межах традиційної аналітичної юриспруденції теж має широкий діапазон трактувань. Узагальнивши найбільш популярні наукові підходи, ми дійшли висновку, що «правові засоби» найбільш доцільно використовувати для позначення інституціональних явищ правової дійсності. Виконуючи роль інструментів юридичного впливу, правові засоби забезпечують досягнення цілей правового регулювання, а тому саме їх необхідно розглядати як основу адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності.

Популярним зазначений підхід є також серед дослідників нотаріальної діяльності. Його серед інших відстоює М.В. Бондарева, яка під гарантіями нотаріальної діяльності пропонує розуміти «правові засоби, які в сукупності (системі) забезпечують належну реалізацію наданих прав і виконання обов'язків усіма суб'єктами нотаріальних правовідносин» [8, с. 80].

Загалом, ми підтримуємо зазначений підхід і вважаємо, що визначення юридичних гарантій нотаріальної діяльності через правові засоби є цілком обґрунтованим. Саме завдяки правовим засобам створюються загальні, гарантовані державою й суспільством можливості для здійснення нотаріальної діяльності та реалізації нотаріусами наданих їм повноважень; забезпечуються інтереси всіх сторін нотаріального процесу; досягаються загальні цілі функціонування нотаріату як правозахисного інституту.

2) Способи. Іноді для позначення змісту юридичних гарантій науковці використовують таку категорію, як «способи». Наприклад, автори юридичного словника-довідника за редакцією Ю.С. Шемшученка, коли визначають «способи захисту цивільних прав» як «передбачені законом гарантії цих прав [9, с. 617].

Основною причиною популярності такого підходу серед учених-юристів, на нашу думку, є синонімічна тотожність понять «способи» й «засоби», яку можна зустріти в багатьох енциклопедичних виданнях. Наприклад, упорядники «Нового тлумачного словника української мови» за редакцією В.В. Яременка, О.М. Сліпущка серед інших варіантів пояснення слова «засіб» наводять таке: «спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось» [1, с. 96].

Водночас очевидно, що з юридичного погляду аналізовані поняття мають різний зміст і смислове навантаження, а тому їх ототожнення є помилковим. Категорія «способи», на нашу думку, є похідною від категорії «засоби», оскільки позначає конкретні дії (порядок, процес, процедуру), які забезпечують реалізацію тих чи інших адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності. При цьому відразу ж зауважимо, що обґрунтований нами вище підхід до розмежування термінів «засоби» та «способи» не варто розглядати як універсальний, оскільки він зберігає свій дійсний зміст лише в цьому науковому дослідженні.

3) Умови. Окрім «способів», категорію «засоби» ототожнюють з «умовами», що також є наслідком її широкого пояснення в енциклопедичних виданнях. Зокрема, «засоби» досить часто визначаються як «матеріальні та духовні умови, необхідні для досягнення поставлених цілей» [10, с. 50].

Імплементация зазначеного підходу в юриспруденцію призвела до того, що дедалі більша кількість науковців в основу визначення юридичних гарантій кладе таку категорію, як «умови». Наприклад, Е.С. Регушевський конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина визначає як «правові умови, що встановлені державою для забезпечення та реалізації прав і свобод особи, їх охорони й захисту засобами та способами, визначеними Конституцією, законами України та іншими нормативними актами, які ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних та інших факторах суспільного життя» [11, с. 28]. Іноді гарантії визначають як «надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами й свободами» [12, с. 177].

На нашу думку, визначення адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності через категорію «умови» є цілком обґрунтованим і логічним. На користь такого висновку можна навести кілька аргументів.

По-перше, як ми уже зазначали вище, терміни «умови» та «засоби» мають схожий зміст, а іноді навіть ототожнюються чи лежать в основі пояснення змісту один одного, або ж взаємодоповнюють один одного, переходять одне в одного. Наприклад, більшість словників української мови термін «умови» визначають як «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь»; «правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечу-

ють нормальну роботу чого-небудь» [13]; «необхідні, обов'язкові обставини, передумови, що визначають, зумовлюють існування, здійснення чого-небудь» [14, с. 278] тощо.

По-друге, наведені вище енциклопедичні пояснення терміна «умови» дають змогу стверджувати, що в найбільш загальному розумінні він використовується для позначення зовнішнього середовища (обстановки), у якому виникають, існують і розвиваються ті чи інші явища або процеси. Саме завдяки «умовам» ті чи інші властивості речі перетворюються із можливості в реальність. Тобто «умови» створюють відповідні можливості для їх функціонування.

По-третє, такий універсальний зміст терміна «умови» став причиною того, що в сучасній юридичній літературі він набув дуже широкого поширення. Завдяки своєму комплексному характеру він використовується для позначення найрізноманітніших правових явищ і категорій, а також часто вживається в законодавстві.

Ці та інші аргументи свідчать на користь висловленого нами вище припущення про доцільність використання категорії «умови» для пояснення змісту адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності. Це дасть змогу не лише врахувати процес реалізації нотаріусами наданих їм повноважень, але також визначити можливість і міру їх реалізації, наявність необхідних для цього обставин, можливостей, ресурсів і реальних ситуацій.

4) Фактори. Досить часто для позначення змісту юридичних гарантій науковці за основу беруть таку категорію, як «фактор». Наприклад, на думку В.В. Молдован і В.Ф. Мелашенко, «гарантії прав і свобод громадян України – це фактори, які забезпечують їх реальне (фактичне) здійснення» [15, с. 174]. О.В. Зайчук і Н.М. Оніщенко також розглядають гарантії як «систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод» [16, с. 35].

На нашу думку, популярність наведених вище підходів можна пояснити синонімічною тотожністю понять «умови» та «фактори», яку можна зустріти в багатьох енциклопедичних виданнях. Так, слово «фактор» походить від латинського *factor* (чинник; той що робить) і дослівно означає рушійну силу, причину, вагому (суттєву) обставину в будь-якому процесі, одну з його необхідних умов, що визначає його характер чи окремі риси [17, с. 38]. До речі, термін «умова» також досить часто пояснюється за допомогою терміна «фактор»: «умова – це фактор, рушійна сила, причина будь-якого процесу» [18].

На нашу думку, незважаючи на етимологічну спорідненість аналізованих категорій, в юриспруденції їх заміщення один одним є недоцільним. Як справедливо з цього приводу зауважується у спеціальній літературі, термін «фактори» характеризується певною випадковістю і більшою мірою означає характер явищ, чинників; на противагу йому термін «умови» використовується для позначення правил, які постійно існують або встановлені в певній галузі

життя, діяльності, яка спрямована на ефективне забезпечення та реалізацію прав і свобод людини й громадянина» [11, с. 20].

Викладене вище свідчить про недоцільність використання терміна «фактор» для пояснення змісту адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності.

5) Чинники. Близьким за змістом до категорії «фактори» є категорія «чинники», а тому деякі науковці беруть його за основу, пояснюючи сутність і зміст адміністративно-правових гарантій. Зокрема, саме такого підходу дотримуються упорядники однієї з юридичних енциклопедій, на думку яких, під «гарантіями» необхідно розуміти «сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення» [19, с. 555].

Однак, як ми вже пояснили вище, ані категорію «фактори», ані похідну від неї категорію «чинники» не доцільно брати за основу, пояснюючи сутність і зміст адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності. Термін «чинники» традиційно пов'язується зі зміною стану будь-якої системи та позначає рушійні сили, що безпосередньо впливають на розвиток будь-якого процесу чи явища. Термін «гарантії», навпаки, характеризується стійкістю, забезпечуючи в такий спосіб реалізацію такої важливої риси адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності, як стабільність.

6) Заходи. Інколи для пояснення сутності гарантій науковці використовують термін «заходи». Такої думки, зокрема, дотримується О.І. Радченко, який в основу сформульованого ним визначення юридичних гарантій кладе категорію «заходи», визначаючи їх як «систему спеціальних заходів соціально-економічного, політичного, організаційно-інформаційного та особистого характеру, передбачених державою у відповідних нормативно-правових актах, за допомогою яких створюються належні умови для безперешкодної реалізації <...> повноважень у повному обсязі» [20, с. 45].

На нашу думку, під час визначення сутності адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності використання терміна «заходи» є недоцільним і необґрунтованим, оскільки він не дає змоги розкрити їхній зміст, а лише вказує на конкретний шлях реалізації.

7) Діяльність. Зауваження, яке ми зробили в попередньому підпункті, повною мірою стосується також тих підходів до визначення юридичних гарантій, в основу яких покладено категорію «діяльність». Його прихильники основну увагу акцентують на процесуальних властивостях юридичних гарантій, їхній спрямованості на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права.

Наприклад, А.В. Міцкевич гарантії прав і свобод ототожнює з «об'єктивними закономірностями суспільного життя», зводячи їх до «багатогранної організаційної діяльності держави, громадських організацій, спрямованої на всебічне використання й

реалізацію таких закономірностей в інтересах особи та суспільства» [21, с. 25].

Водночас очевидно, що діяльність сама по собі не може гарантувати належні умови реалізації нотаріусами наданих їм повноважень. Необхідною передумовою їх здійснення завжди виступають правові норми, у яких гарантії об'єктивуються, тобто отримують своє офіційне закріплення.

Отже викладене вище ще раз підтверджує висловлене нами припущення із приводу недоцільності пояснення сутності адміністративно-правових гарантій через таку категорію, як «діяльність».

8) Механізм захисту. Незважаючи на той факт, що відмінність між «гарантіями» та «механізмом захисту» є очевидною, сьогодні значна кількість науковців взаємопов'язує ці категорії.

При цьому одна група вчених їх ототожнює. Наприклад, К.І. Чижмарь під гарантіями нотаріальної діяльності розуміє «юридично значущий механізм забезпечення цієї діяльності, що неухильно реалізується на основі конституційного закріплення права громадянина на кваліфіковану юридичну допомогу як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні» [22, с. 62].

Друга група науковців співвідносять їх як ціле та частину. Наприклад, на думку О.А. Вівчаренко, гарантії є «підпорядкованим, невід'ємним явищем механізму правового регулювання» [23, с. 14]. Як складову частину конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав юридичні гарантії розглядає Т.М. Затворченко [24, с. 26].

На нашу думку, ототожнення юридичних гарантій із механізмом захисту є необґрунтованим і недоцільним. Вказані правові категорії мають різне смислове навантаження, виконують різні функції та мають абсолютно різні сфери застосування.

У сучасній юридичній літературі останнім часом дедалі більшої популярності набувають **комплексні підходи до розуміння сутності адміністративно-правових гарантій**. В їхній основі лежить не одна, а відразу декілька проаналізованих нами вище категорій. На жаль, обмежений обсяг статті не дає змоги приділити достатню увагу їх аналізу, а тому наведемо лише найбільш популярні з них.

– **Гарантії – це засоби та способи**, «що забезпечують усім і на кожному рівні правові можливості для придбання та реального здійснення своїх прав і свобод...» [25, с. 22].

– **Гарантії – це засоби й заходи**, «що покликані забезпечити всім суб'єктам нотаріальних правовідносин можливість використовувати надані їм права та виконувати покладені на них обов'язки» [26, с. 298].

– **Гарантії – це засоби та фактори**, «що створюють умови для безперешкодного й ефективного виконання посадовою особою своїх повноважень» [27, с. 95].

– **Гарантії – це умови та способи**, «які забезпечують їх реальне існування» [28, с. 34].

– **Гарантії – це норми та інститути**, які забезпечують можливість безперешкодного здійс-

нення прав, їх охорону, а в разі протиправних посягань – захист і поновлення» [19, с. 555].

Як бачимо, сьогодні в літературі можна зустріти надзвичайно велику кількість підходів до пояснення змісту адміністративно-правових гарантій». Однак, незважаючи на таку різноманітність, більшість науковців, визначаючи юридичні гарантії, **за основу бере такі категорії, як «умови» та «засоби»**.

Наприклад, свого часу ще М.В. Вітрук доводила, що гарантії прав і свобод людини необхідно визначати як «умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію та надійну охорону (захист) для кожної людини» [29, с. 78].

Схожі визначення з деякими доповненнями та уточненнями у своїх дослідженнях обґрунтовували й інші науковці, визначаючи юридичні гарантії як:

– відповідні умови й засоби, що сприяють втіленню в життя (реалізації) проголошених прав, свобод та обов'язків [30, с. 29];

– закріплені конституційними нормами та принципами юридичні умови й засоби реалізації прав, свобод та обов'язків [31, с. 270];

– сукупність умов і засобів, що дають змогу безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами та виконувати юридичні обов'язки [32, с. 293];

– систему соціальних умов і спеціально-юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється життя в суспільстві [33, с. 128];

– сукупність (систему) умов і засобів, що сприяють реалізації прав, свобод та обов'язків [34, с. 56].

Досить часто, окрім «умов» і «засобів», для пояснення сутності юридичних гарантій науковці використовують ще й категорію «**способи**». Наприклад, О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини й громадянина розуміє «систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист» [35, с. 203]. Подібний підхід до визначення юридичних гарантій відстоюють також інші науковці.

Також гарантії визначають як «систему **правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог**, за допомогою яких здійснюється охорона та захист прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина» [24, с. 33]; або як «систему **норм, принципів, умов і вимог**, що забезпечують у своїй сукупності дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян» [36, с. 179.].

Вище ми проаналізували лише незначну частину наукових підходів до пояснення сутності та змісту юридичних гарантій, які обґрунтовані в сучасній літературі. Не всі вони, на нашу думку, є досить повними, виваженими та змістовними. Однак у своїй сукупності всі вони складають міцну основу для системного аналізу проблем гарантування нотаріальної діяльності, оскільки розкривають ті ознаки, властивості й особливості, які характерні для юридичних гарантій загалом та адміністративно-правових гарантій зокрема.

Висновки. Отже, не заперечуючи наукової цінності обґрунтованих у літературі підходів, нижче

спробуємо вибудувати власну дефініцію адміністративно-правових гарантій нотаріальної діяльності, яка б максимально повно відображала їхню сутність і зміст. До того ж в обов'язковому порядку необхідно взяти до уваги такі моменти:

По-перше, у загальній теорії права, так само як у теорії адміністративного права та процесу, питання щодо сутності гарантій, як було доведено вище, не можна вважати вирішеним. Ця категорія динамічна та перебуває на активній стадії свого становлення й розвитку. Саме тому сьогодні в юридичній літературі представлено різні точки зору на правову природу, соціальне призначення та зміст юридичних гарантій, які розкривають їхні найрізноманітніші сторони та властивості.

По-друге, з метою уникнення викривленого уявлення про сутність і зміст адміністративно-

правових гарантій нотаріальної діяльності їх обов'язково необхідно розглядати у взаємозв'язку з більш складним об'єктом дослідження – власне нотаріальною діяльністю. Остання слугує орієнтиром, межею та своєрідним фільтром процесу пізнання гарантій.

Отже, **адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності необхідно визначати як систему закріплених у Конституції України та інших законодавчих актах загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, спрямованих на забезпечення належної, повної та ефективної реалізації нотаріусом покладених на нього повноважень, їх охорону, захист та відновлення, а також створення умов для безперешкодного та ефективного виконання основних завдань нотаріальної діяльності.**

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. К.: Аконіт, 2008. Т. 1. 926 с.; Т. 2. 911 с.; Т. 4. 941 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе / под ред. Л.Д. Воеводина. – М.: Московский университет, 1987. 343 с.
4. Корнуков В.М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дисс. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1988. 410 с.
5. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К.: Ін Юре, 1997. 52 с.
6. Борденюк В.І. Конституція України та становлення галузі права місцевого самоврядування. Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентові України. К., 1999. Вип. 1. С. 285–288.
7. Шаповал Т.В. Про визначення конституційних гарантій суб'єктивних прав. Вісник національної академії прокуратури України. 2010. № 2. С. 35–40.
8. Бондарєва М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. № 2 (34). С. 79–82.
9. Юридичний словник-довідник / За ред. Академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: Феміна, 1996. 696 с.
10. Ропаків Н.І. Категорія цели: проблеми дослідження. М.: Мысль, 1980. 127 с.
11. Регушевський Є.Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2004. 229 с.
12. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
13. Словник української мови / Відп. ред. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. Т. 2. К., «Наукова думка», 1971. 550 с.
14. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Д.Г. Гричишина. К.: Рад.школа. 1988. 320 с.
15. Молдаван В.В., Мелашенко В.Ф. Конституційне право: опорні конспекти: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Юмана, 1996. 272 с.
16. Теорія держави та права: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 416 с.
17. Петряєва З.Ф. Організація і методика економічного аналізу: навч. посібник. Частина 1. / З.Ф. Петряєва, Г.Г. Хмеленко. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. 308 с.
18. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1986. 768 с.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 1: А–Г. 1998. 733 с.; Т. 2: Д–Й. К., 1998. С. 668; Т. 3. 789 с.; Т. 5: П–С, 2003. 736 с.
20. Радченко О.І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2005. 194 с.
21. Мицкевич А.В. Организация прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве. Сов. государство и право. 1963. № 8. С. 23–29.
22. Чижмарь К.І. Гарантії нотаріальної діяльності: деякі питання теорії і практики. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. № 4. С. 61–65.
23. Вівчаренко О.А. Гарантії права власності на землю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06. К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2005. 199 с.
24. Затворченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 2002. 222 с.
25. Трофименко В.М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду: дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків. 2000. 188 с.
26. Баранкова В.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Проблеми цивільного права та процесу: мат-ли наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. А.А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2010 р.). Харків. Нац. унів. внутр. справ. 2010. С. 297–299.
27. Сивов В.А. Статус советского депутата. Л.: Лениздат, 1973. 127 с.
28. Шульга А.М. Теория государства и права: учеб. пособие. Х.: Изд-во: Нац. ун-тета внутр. дел, 2003. 125 с.
29. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979. 229 с.

30. Князев В.С. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. Право України. 1998. № 11. С. 29–31.
31. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукр. асоц. видав. «Правова єдність», 2008. 350 с.
32. Комаров С.А. Общая теория государства и права. М.: Юрайт, 1998. 357 с.
33. Погребной И.М., Шульга А.М. Теория права: учеб. пособие. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. 148 с.
34. Бояринцева М.А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К.: Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2005. 213 с.
35. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с. С. 125, 198, 203–206, 240, 297, 466–468, 483.
36. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: монографія / Відп. ред. В.Ф. Погорілко. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: А.С.К., 2003. 652 с. (Нормативні документи та коментарі).